

DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-10>
УДК 719:39(=161.2)](477)«364»

Євген Рачков

кандидат історичних наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна

Email: yevhen.rachkov@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8506-0162>

НЕМАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ, УПРАВЛІННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ*

Статтю присвячено дослідженню актуальних проблем охорони нематеріальної культурної спадщини України, спровокованих російсько-українською війною. Зокрема, серед таких проблем названо відсутність дієвих механізмів виявлення, дослідження, збереження, популяризації різноманітних елементів нематеріальної культурної спадщини в умовах війни та управління ними; відсутність національної стратегії з охорони нематеріальної культурної спадщини під час війни; наявність відмінностей між національним законодавством та міжнародними нормами

Як цитувати: Рачков, Є. Нематеріальна культурна спадщина України під час війни: проблеми збереження, управління та популяризації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, вип. 65, 2024, с. 228–256. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-10>

How to cite: Rachkov, Ye. Problems of the Preservation, Management, and Popularization of the Intangible Cultural Heritage of Ukraine in Wartime. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series History*, no. 65, 2024, pp. 228–256. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-10> (In Ukrainian)

© Рачков Є., 2024

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

* Статтю підготовлено за підтримки Indiana University — Ukraine Nonresidential Scholars Program (Індіанський університет, США).

щодо охорони нематеріальної культурної спадщини; відсутність механізму відшкодування збитків, завданих російською військовою агресією досліджуваній галузі; недостатньо тісна співпраця між громадами, профільними державними органами та міжнародними інституціями; недостатнє використання нових форм популяризації нематеріальної культурної спадщини, зокрема медіатизації тощо. У статті відзначено, що на сучасному етапі відбувається посилення інтересу українського суспільства та міжнародної громадськості до нематеріальної культурної спадщини України, а також переосмислення цієї спадщини в межах державної політики деколонізації. Показовим прикладом слугує т. зв. «битва за борці», одним з результатів якої стало включення культури приготування українського борцю до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України та світового Списку нематеріальної культурної спадщини, що потребує термінової охорони. Наголошено, що загалом галузь охорони нематеріальної культурної спадщини України, сформована на основі Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини, виявилася недостатньо підготовленою до викликів російсько-української війни. Безперечно, досліджувана галузь потребує особливої уваги з боку експертного середовища. Зокрема, в умовах війни постає необхідність формування коаліції експертів, які зможуть сприяти створенню більш дієвих принципів та механізмів охорони нематеріальної культурної спадщини України.

Ключові слова: **нематеріальна культурна спадщина, російсько-українська війна, Україна.**

Від 2014 р. російське військове вторгнення в Україну призвело до значних руйнувань та пошкоджень культурної спадщини¹, які експертне середовище визначає як найбільші з часів Другої світової війни (МКІР

¹ За даними Міністерства культури та інформаційної політики України, за період з 24 лютого 2022 р. по 25 квітня 2024 р. в країні пошкоджено або зруйновано 1 062 об'єкти культурної спадщини (Cherez rosij's'ku ahresiiu). Крім того, станом на 25 квітня 2024 р. збитків зазнали 1 987 об'єктів культурної інфраструктури — клубні заклади, бібліотеки, музеї, театри, філармонії та заклади мистецької освіти тощо (1987 ob'iektiv kul'turnoi infrastruktury). Своєю чергою, станом на 22 травня 2024 р. ЮНЕСКО підтвердила пошкодження 375 об'єктів культурної спадщини України з 24 лютого 2022 р. (Damaged cultural sites in Ukraine). Чимало експертів у галузі охорони культурної спадщини України наголошують, що завдані війною збитки культурної спадщини України є значно більшими (Seriiu interv'iu «Ekspertna dumka»). Наприклад, згідно з даними громадської ініціативи «HEMO: Ukrainian Heritage Monitoring Lab» станом на 17 січня 2024 р. зафіксовано 784 пошкоджених або зруйнованих об'єктів культурної спадщини України (HeMo).

prodovzhuie fiksuvaty voenni zlochy ny rosiian; Ukraina z chasiv Druhoi svitovoi vijnny). Rіznomanіtna kul'turna spadshina Ukraїni prodovzhuє zaznavati vtrat, osoblyvo na terytoriyah, yakі zalishayutsya okupovanimi rosiyskimi viyskamy ta na yakih vidbuvalisi i trivayut boyovi diї (Cherez rosijs'ku ahresiiu; 1987 ob'iektiv kul'turnoi infrastruktury). Slіd vidznachiti, sho rosiysko-ukraїnska viina sprovoкуvala chislenni zagrozi ne liше для матеріальної (рухомої та нерухомої), але також для нематеріальної культурної спадщини. Часткове чи повне знищення антропогенного середовища населених пунктів призводить до гомогенізації спільних і публічних просторів (Coward 2009, 97–100), а також завдає непоправної шкоди культурному середовищу та культурній пам'яті різноманітних спільнот, що там мешкають. Представниці та представники останніх часто вимушені переїздити до більш безпечних місць (Kil'kist' ukraintsiv ta ikh mihratsiia za kordon) або щонайменше відмовлятися від культурних практик, притаманних їм до 24 лютого 2022 р. (Kul'turni praktyku naseleння Ukrainy). Промовистим є помітне скорочення активності численних національно-культурних товариств, які діяли в Україні до повномасштабного російського військового вторгнення (Posokhov 2022, 57–88; Kovach 2008, 97–107). Slіd vidznachiti, sho, na pershiy poglyad, lokalnі vtrati kul'turnoi spadshini moyut, naspravdi, sprichyniti ekzistenційnі zagrozi, unemozhlivlyuyuchi kul'turne rіznomanіttya ta stalіy rozvitok yak okremih spіlnot, tak і vsyogo antropogenного середовища населених пунктів.

Показово, що російсько-українська війна зумовила стрімке посилення уваги українського суспільства та міжнародної громадськості до проблем охорони української спадщини. Крім того, війна стала тригером для переосмислення в українському суспільстві змісту та значення культурної спадщини, спричинила певний «поворот» у розумінні та ставленні до культури загалом. З одного боку, критичного переосмислення зазнала спадщина, пов'язана з російською імперською та радянською історією. А з другого боку, спостерігається посилення суспільного інтересу до традиційних культурних зразків, які розглядаються як основи української національної ідентичності

(Rachkov 2022, 14). Прикладом зазначеного «повороту» слугує поступове перетворення нематеріальної культурної спадщини на невід'ємний складник та інструмент політики пам'яті². Невипадково українська влада все частіше закликає не лише до збереження, але також до відродження (вочевидь, певних елементів традиційної) культури України як важливої основи національної консолідації з метою протидії російській військовій агресії й російській пропаганді. Наприклад, 9 березня 2024 р. Президент України Володимир Зеленський на врученні Національної премії імені Тараса Шевченка зазначив таке: «У час війни — навіть більше, ніж у час миру, — ми всі маємо пам'ятати, що культура має значення. І люди культури мають значення. Усі, хто промовляє про Україну. Озвучує те, що на серці. Зберігає все, через що ми йдемо. Відроджує те, що могло бути забутим, але — оновлене — дає людям сили, дає емоції» (U chas vinyu kul'tura maie navit' bil'she znachennia).

Що таке нематеріальна культурна спадщина?

Просте, на перший погляд, питання потребує окремого пояснення, особливо враховуючи, що концепція нематеріальної культурної спадщини з'явилася відносно нещодавно. Як відомо, рамкові засади охорони нематеріальної культурної спадщини були визначені Конвенцією про охорону нематеріальної культурної спадщини, ухваленою під час 32-ї сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО 17 жовтня 2003 р. (Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage). Конвенція набула чинності 20 квітня 2006 р. (Smith, Akagawa 2009, 2). Як зазначає одна з активних учасниць процесу ухвалення Конвенції Норіко Айкава-Форе, процес підготовки документа було розпочато ще 1999 р., коли під час 30-ї сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО ухвалено проєкт відповідної

² Одним із прикладів цього слугує посилення уваги до нематеріальної культурної спадщини з боку Національного банку України, що є одним з акторів історичної політики в державі. Станом на травень 2024 р. нараховується щонайменше 28 пам'ятних монет Національного банку України, які присвячені окремим елементам нематеріальної культурної спадщини України (Kataloh numizmatychnoi produktsii).

резолюції. Слід відзначити, що проєкт подали Чехія, Литва та Болівія і підтримали Болгарія, Кот-д'Івуар, Словаччина та Україна (Aikawa-Faure 2009, 21–22)³.

Дослідниця нематеріальної культурної спадщини України Ірина Кудерська так оцінює значення Конвенції: «Вона [Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини — Є. Р.] стала першим міжнародним інструментом забезпечення правової основи щодо НКС [нематеріальна культурна спадщина — Є. Р.]. Ця Конвенція зобов'язала держави-учасниці: формувати політику держави, яка підтримує та сприяє розвитку НКС; створювати відповідні державні органи; формувати списки елементів (об'єктів, проявів), проводити систематизацію й копіювання елементів (об'єктів, проявів) НКС, створювати національні архівні фонди фольклору, організовувати музеї або відповідні відділи тощо; сприяти науковим, мистецтвознавчим дослідженням; готувати професійні кадри, зокрема фахівців для збирання фольклорного матеріалу, архіваріусів, фахівців з документознавства та ін.; забезпечувати доступ до НКС та ін.» (Kuders'ka 2021, 26).

Одним з ключових питань у Конвенції є визначення нематеріальної культурної спадщини та окреслення галузі, яку вона охоплює. У документі зазначено: «Термін “нематеріальна культурна спадщина” означає ті звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори, які визнані спільнотами, групами й у деяких випадках окремим особами як частина їхньої культурної спадщини» (Text

³ Норіко Айкава-Форе також відзначає, що ухвалення Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини стало результатом тривалої роботи. Зокрема, ухваленню документа передувало затвердження Рекомендацій ЮНЕСКО, що стосуються збереження традиційної культури й фольклору (1989 р.), започаткування програм «Живі скарби людства» (1993 р.) і «Проголошення шедеврів усної та нематеріальної спадщини людства» (1998 р.) (Aikawa-Faure 2009, 13). Також важливий вплив на зміст Конвенції мали Загальна декларація ЮНЕСКО про культурне різноманіття (2001 р.) та Стамбульська декларація (2002 р.), в яких було проголошено важливе значення нематеріальної культурної спадщини як головного джерела культурного різноманіття й гарантії сталого розвитку (Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage).

of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage). Згідно з Конвенцією нематеріальна культурна спадщина проявляється у таких галузях: усних традиціях та формах вираження, зокрема в мові як носії нематеріальної культурної спадщини; виконавському мистецтві; звичаях, обрядах, святкуваннях; знаннях та практиці, що стосуються природи та всесвіту; традиційних ремеслах (Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage).

Попри те, що Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини, безперечно, є важливим досягненням, є чимало її критиків. Зокрема, експерт у галузі законодавства та політики щодо нематеріальної культурної спадщини Лукас Ліксінські наголошує на кількох проблемах. Насамперед привертає увагу закладена Конвенцією дихотомія між матеріальною та нематеріальною спадщиною. На думку дослідника, ця дихотомія важлива, але значною мірою штучна, оскільки не пропонує точної репрезентації культурної спадщини та не обґрунтовує важливість охорони культурної спадщини, враховуючи її багатоаспектність. Замість поділу спадщини на матеріальну та нематеріальну, дослідник пропонує зробити наголос на симбіотичній концепції спадщини (symbiotic concept of heritage), що спирається на інтегрований підхід до її охорони (Lixinski 2013, 233–234). Іншою важливою проблемою, на якій наголошує дослідник, є відсутність чіткого визначення відповідальних за охорону нематеріальної культурної спадщини, забезпечити яку можливо лише за умови залучення значної кількості різноманітних акторів (Lixinski 2013, 234). Наприклад, у Конвенції зазначено, що кожна держава-учасниця «уживає необхідних заходів для забезпечення охорони нематеріальної культурної спадщини, наявної на її території» (Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage). Водночас відповідальність «спільнот, груп та відповідних неурядових організацій» обмежується ідентифікацією та визначенням різних елементів нематеріальної культурної спадщини (Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage). Очевидно, що дієва система охорони нематеріальної культурної спадщини

можлива лише за умови тісної співпраці між спільнотами, профільними державними органами та міжнародними інституціями. Ба більше, на думку дослідника, з часом участь спільнот в охороні нематеріальної культурної спадщини на міжнародному рівні збільшуватиметься, а держави більш уважно ставитимуться до спільнот та їхніх культурних прав (Lixinski 2013, 236).

Вочевидь, слід визнати, що механізми охорони нематеріальної культурної спадщини, закладені Конвенцією, більшою мірою орієнтовані на актуалізацію різноманітних складників культури. Включення елементів (об'єктів, проявів) нематеріальної культурної спадщини до національного переліку чи світових списків не здатне убезпечити їх від різноманітних загроз, зокрема в разі збройного конфлікту. Водночас варто враховувати значення Конвенції, що дозволила посилити цінність нематеріальної культурної спадщини у світі, надати різноманітним спільнотам можливість розповісти про свої ідейно-політичні та культурні орієнтири. Конвенція посилила суспільну зацікавленість нематеріальною культурною спадщиною, перетворила її на важливий складник колективної ідентичності.

Нематеріальна культурна спадщина України до та після повномасштабного російського військового вторгнення

6 березня 2008 р. Україна ратифікувала Конвенцію ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини, розпочалося формування відповідної державної системи. Згідно з Конвенцією одним із механізмів ідентифікації та подальшої охорони нематеріальної культурної спадщини є складання відповідних переліків державами-учасницями. Ведення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України було започатковано 2012 р. (Nakaz Ministerstva kul'tury Ukrainy «Pro zatverdzhennia prymirnoho zrazka»). Станом на травень 2024 р. у переліку міститься 97 елементів (Nematerial'na kul'turna spadschyna). Показово, що протягом 2012–2021 рр. (тобто за більше ніж 9 років) до переліку

було включено лише 26 елементів. Натомість 71 елемент туди було включено протягом липня 2022 р. — травня 2024 р. Слід відзначити, що 2022 р. та 2023 р. стали рекордними за кількістю доданих до переліку елементів — 31 для кожного року (більше ніж за весь попередній час) (рис. 1). Можна стверджувати, що повномасштабне російське військове вторгнення стало тригером для посилення суспільного інтересу до різноманітних проявів традиційної культури, зокрема нематеріальної культурної спадщини.

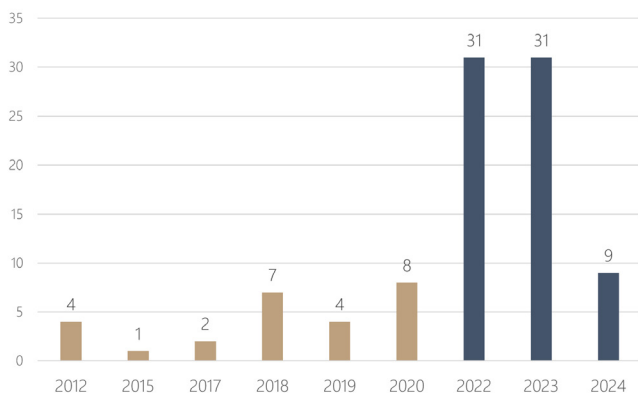

Рис. 1. Розподіл елементів нематеріальної культурної спадщини України, включених до Національного переліку, за роками (2012 — травень 2024 рр.)

Fig. 1. Distribution of Ukraine's intangible cultural heritage included in the National Register by year (2012 — May 2024)

Показово, що елементи нематеріальної культурної спадщини, включені до Національного переліку, репрезентують тільки традиційну народну культуру. Натомість інші елементи культури (зокрема ті, які виникли протягом середини ХХ — початку ХХІ ст.) не представлені в переліку (Nematerial'na kul'turna spadschyna). Зазначене становище якнайкраще ілюструє консервативний підхід до розуміння концепції нематеріальної культурної спадщини, характерними маркерами якого є «традиція» і «тяглість».

Упродовж 2012–2021 рр. чимало областей України презентували в переліку лише 1-3 елементи нематеріальної культурної спадщини (винятки становлять Івано-Франківська область — 7 елементів, Вінницька область — 5 елементів, Полтавська й Рівненська області — по 4 елементи). Натомість протягом 2022–2024 рр. кількість елементів нематеріальної культурної спадщини від різних областей України збільшилася в переліку в кілька (подекуди в 10-15) разів. Крім того, збільшилася кількість елементів нематеріальної культурної спадщини, які відтворюються в середовищі української діаспори (рис. 2).

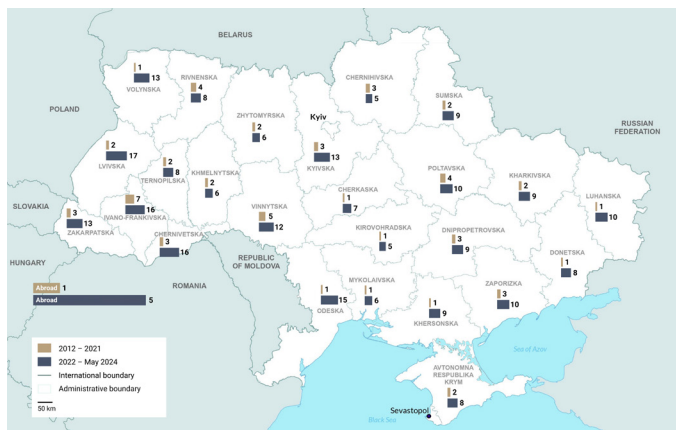

Рис. 2. Розподіл елементів нематеріальної культурної спадщини України, включених до Національного переліку, за областями (2012 — травень 2024 рр.)

Fig. 2. Distribution of Ukraine's intangible cultural heritage included in the National Register by region (2012 — May 2024)

Слід відзначити, що переважна більшість елементів нематеріальної культурної спадщини, включених до Національного переліку, репрезентують українську етнічну культуру. Водночас упродовж 2022–2024 рр. спостерігається посилення уваги до культури корінних народів України (Zakonia Ukrainy). Перші такі елементи нематеріальної культурної спадщини («Орьнек — кримськотатарський орнамент

та знання про нього» і «Традиція приготування ет аяклак (караїмський пиріжок з м'ясом). Досвід караїмів Мелітополя») потрапили до Національного переліку 2018 р. Натомість 2022 р. до переліку було додано черговий елемент («Практика та культурний контекст приготування “чіберек” та “янтик” — традиційних страв кримських татар»), а 2024 р. — ще два елементи, що представляють культуру корінних народів України («Кавова традиція кримських татар» і «Агир ава ве Кайтарма — традиційний танець кримських татар») (Nematerial'na kul'turna spadshchyna). Увага до національних спільнот особливо важлива, враховуючи багатонаціональний склад населення України⁴.

На окрему увагу заслуговує розподіл елементів нематеріальної культурної спадщини за різними галузями. Слід відзначити, що вирішальний вплив на їх визначення мають ініціатори, що подають документи на розгляд. Не дивно, що є певна складність з визначенням галузі для різних елементів нематеріальної культурної спадщини в Національному переліку. Такі елементи часто належать до кількох галузей одночасно. Крім того, пропонувані в Національному переліку формулювання можуть відрізнятися від зазначених у Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини, інколи інформація про галузь може бути відсутня взагалі. Попри це, до та після 24 лютого 2022 р. переважна більшість включених до переліку елементів репрезентують чотири галузі: традиційні ремесла (19 та 44 відповідно); звичаї, обряди, святкування (11 та 36); знання та практики, що стосуються природи та всесвіту (5 та 23); виконавське мистецтво (5 та 11) (рис. 3).

⁴ Згідно із Всеукраїнським переписом населення 2001 р. у країні мешкає понад 130 національностей і народностей (Vseukrains'kuj perepys naselennia 2001).

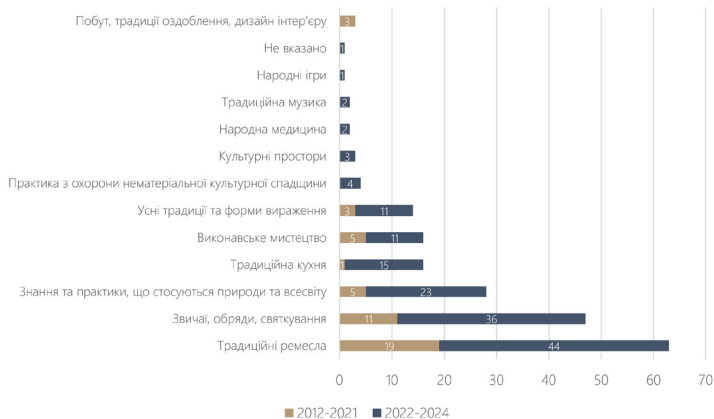

Рис. 3. Розподіл елементів нематеріальної культурної спадщини України, включених до Національного переліку, за галузями (2012 — травень 2024 рр.)⁵

Fig. 3. Distribution of Ukraine's intangible cultural heritage included in the National Register by domain (2012 — May 2024)⁵

Включення нових елементів до переліку відбувається на основі рішень експертної ради з питань нематеріальної культурної спадщини Міністерства культури та інформаційної політики України (раду було створено 2013 р., проте повноцінно вона запрацювала лише з 2017 р.) (Nakaz Ministerstva kul'tury Ukrainy «Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia»). Водночас ініціаторами подання елементів для включення до переліку можуть бути «громади/спільноти, які практикують елемент НКС [нематеріальна культурна спадщина — Є. Р.], громадські організації, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації всіх форм власності, творчі спілки, громадські об'єднання, діяльність яких пов'язана з охороною НКС» (Nakaz Ministerstva kul'tury ta informatsijnoi polityky Ukrainy). Певним посередником між ініціаторами подання та міністерством

⁵ Деякі галузі нематеріальної культурної спадщини було об'єднано, щоби полегшити підрахунок. Повні назви галузей для кожного елемента нематеріальної культурної спадщини містяться в Національному переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (Nematerial'na kul'turna spadshyna).

часто виступають обласні науково-методичні центри культури та мистецтва, що, зокрема, опікуються охороною нематеріальної культурної спадщини на місцях і складають локальні переліки такої спадщини. Центри також допомагають з оформленням необхідної документації для подання елемента до Національного переліку (Seriiia interv'iu «Ekspertna dumka»). Отже, важливе значення для охорони нематеріальної культурної спадщини мають як громадянські ініціативи, так і ефективна співпраця між громадами/спільнотами та профільними державними органами, а також між державними та міжнародними інституціями.

Слід враховувати, що поповнення Національного переліку новими елементами нематеріальної культурної спадщини є лише першим кроком на шляху їх дослідження, захисту та популяризації. Перелік закладає підвалини для ефективної охорони певних елементів культурної спадщини, проте не здатен вирішити ці проблеми. Навіть наявний облік має низку проблем, про що свідчать спроби його модернізації. Наприклад, 2023 р. у межах Національного переліку було виокремлено кілька списків (інвентарів): інвентар нематеріальної культурної спадщини (станом на травень 2024 р. містить 70 елементів); інвентар нематеріальної культурної спадщини, яка потребує термінової охорони (16); інвентар належних практик з охорони нематеріальної культурної спадщини (6); інвентар, що представляє культуру корінних народів України (5); інвентар елементів, що були відроджені у зв'язку з перерваною традицією (0) (рис. 4). Дослідниці та дослідники наголошують, що формування та оновлення списків повинні визначатися пріоритетністю заходів з охорони нематеріальної культурної спадщини, а особлива роль у цьому процесі має належати локальним спільнотам. Усе це є важливим складником сталого розвитку України.

Рис. 4. Розподіл елементів нематеріальної культурної спадщини України, включених до Національного переліку, за інвентарями (2012 — травень 2024 рр.)

Fig. 4. Distribution of Ukraine's intangible cultural heritage included in the National Register by inventory (2012 — May 2024)

Деколонізація культурної спадщини: т. зв. «битва за борщ»

Як відомо, деколонізація культури взаємопов'язана з деколонізацією історичної пам'яті, яка характерна для країн, що звільнилися від тоталітарних чи авторитарних режимів. Еліти таких країн зазвичай звертаються до традиційної пам'яті, знищеної чи викривленої на свою користь попереднім режимом (Nora 2002). Показово, що деколонізація культурної спадщини в Україні передбачає не лише використання контрнарративів та відкидання «чужого» (передусім мається на увазі російська імперська та радянська тоталітарна спадщина), але також віднайдення «свого/місцевого/самобутнього/традиційного» в літературі, мистецтві, музиці тощо. Ба більше, важливим складником деколонізації культури є своєрідна смислова «реституція» та «перевинайдення» культурної спадщини. Сучасні трансформаційні процеси, пов'язані з нематеріальною культурною спадщиною України, слугують показовим прикладом як перетворення культурної спадщини на «контактну зону» для різноманітних спільнот, так і протилежних інтенцій. Своєю чергою квінтесенцією зазначених

процесів може слугувати т. зв. «битва за борщ», результатом якої стало включення культури приготування українського борщу до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України та світового Списку нематеріальної культурної спадщини, що потребує термінової охорони.

Нагадаємо, що ЮНЕСКО започаткувала списки нематеріальної культурної спадщини для «забезпечення більшої наочності нематеріальної культурної спадщини, сприяння поглибленню усвідомлення її значення та заохочення діалогу на основі поваги до культурного різноманіття» (Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage). Загалом сьогодні до списків включено 730 елементів нематеріальної культурної спадщини від 145 країн. Наприклад, від України до Репрезентативного списку належать 3 елементи («Петриківський декоративний живопис як феномен української орнаментальної народної творчості» — 2013 р., «Традиція Косівської мальованої кераміки» — 2019 р., «Орнек — кримськотатарський орнамент та знання про нього» — 2021 р.). До Списку нематеріальної культурної спадщини, що потребує термінової охорони, від України включено 2 елементи («Козацькі пісні Дніпропетровщини» — 2016 р., «Культура приготування українського борщу» — 2022 р.) (Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage).

Звичайно, зазначені списки є вибілковими, особливо якщо враховувати різноманіття нематеріальної культурної спадщини України. Водночас включення до них нових елементів є важливим засобом збереження та популяризації нематеріальної культурної спадщини. В умовах війни списки ЮНЕСКО стали для України дієвим інструментом культурної дипломатії, що дозволяє популяризувати власну культуру у світі та захистити її від зазіхань агресора. Якнайкраще зазначене ілюструє т. зв. «битва за борщ», ключове місце в якій належить суперечці довкола «національної належності» цієї страви.

Загалом т. зв. «битва за борщ» розпочалася 2019 р., коли в соціальних мережах виникла жвава дискусія про належність страви до російської чи української народної кухні (традиції народного харчування)

(«Borsch nash»). Слід відзначити, що обговорення одразу вийшло за межі гастрокультурного дискурсу та стало частиною більш широкої деколонізаційної полеміки, що торкалася питань радянської спадщини, Голодомору 1932–1933 рр., культури української діаспори тощо. Чимало учасниць та учасників дискусії наголошували, що, попри поширення борщу в традиційній культурі харчування багатьох народів та країн, все ж страва походить з території сучасної України (Kovalevs'ka 2020). Наприклад, Олеся Лью, шеф-кухарка та головна консультантка ресторану української кухні в нью-йоркському Іст-Вілідж «Veselka», зазначила: «Я вважаю борщ українським не з націоналістичної точки зору, а тому, що він походить з українських земель, рецепт страви знаходять в історичних записях далекого минулого» (Evans 2019).

Безперечно, саме така дискусія послугувала тригером для надання культурі приготування українського борщу офіційного статусу елемента нематеріальної культурної спадщини. Важливу роль у зазначеному процесі відіграло Міністерство культури та інформаційної політики України, а також ГО «Інститут культури України» на чолі з українським кулінарним експертом Євгеном Клопотенком.

13 жовтня 2020 р. культуру приготування українського борщу було включено до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини. Показово, що стислий опис елемента, представлений в обліковій картці, починається так: «Український борщ — найпопулярніший різновид супу в Україні, традиційна перша страва українців. Культура приготування борщу властива для етнічних українців та для представників інших національностей, які проживають в Україні» (Culture of Ukrainian Borscht Cooking).

Уже на початку 2021 р. були зібрані листи-згоди на підтримку включення елемента до списків нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО (UNESCO's Intangible Cultural Heritage Lists). Зрештою, 1 липня 2022 р. на позачерговому засіданні Міжурядового комітету з охорони нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО культуру приготування українського борщу було внесено до Списку нематеріальної культурної спадщини, що потребує термінової охорони

(‘Culture of Ukrainian Borscht Cooking’). У формі номінації, зокрема, зазначено, що “Борщ в Україні є одним із символів національної ідентичності та стійкості... Борщ був чинною єдиною стравою, яка історично підтримувала та об’єднувала українські громади. Ця традиція, яка пройшла випробування Громадянської війни (1917–1922 рр.), періодів Голодомору (1920-ті, 1930-ті та 1940-ті рр.), Другої світової війни, довела свою соціальну значущість у формуванні та розвитку українського суспільства, яке складається з багатьох креативно різноманітних, але об’єднаних спільнот» (пер. з англ.)⁶. Показово, що тодішній міністр культури та інформаційної політики України Олександр Ткаченко так зреагував на це рішення ЮНЕСКО у Фейсбуці: «Перемога у війні за борщ — наша! ... пам’ятайте та будьте певні — як у війні за борщ так і в цій війні ми переможемо» (Kunyts'kuj, Chajkovs'ka 2022).

Отже, т. зв. «битва за борщ» слугує показовим прикладом цілеспрямованої культурної політики України в умовах російсько-української війни. Водночас стрімка та результативна кампанія промоції культури приготування українського борщу (передусім як елемента нематеріальної культурної спадщини України) радше являє собою певний виняток. Слід враховувати, що вона стала можлива завдяки злагоженій співпраці громадських організацій, держаних органів і міжнародних інституцій. Всі вони доклали чимало зусиль задля збереження та популяризації цього елемента нематеріальної культурної спадщини України. Крім того, деколонізаційний характер цієї кампанії, що з часом значно посилювався, зумовив сталий суспільний інтерес до українського борщу (як традиційного етнокультурного феномену та символу української національної культури), а також сприяв перетворенню цього елемента нематеріальної культурної спадщини на своєрідний інструмент історичної політики України.

⁶ Тут і далі, якщо не вказано інше, всі переклади належать авторові статті. Оригінал цитати: “Borscht in Ukraine is one of markers of the national identity and sustainability... Borscht was almost the only dish that historically supported and united Ukrainian communities. This tradition having been standing the test by the Civil War (1917–1922), the Holodomor periods (1920s, 1930s and 1940s), World War II, proved its social significance in the formation and development of Ukrainian society, which consists of many creatively different but united communities” (Culture of Ukrainian Borscht Cooking).

Проблеми охорони нематеріальної культурної спадщини України

На основі дослідження галузі нематеріальної культурної спадщини України, а також кількох глибинних інтерв'ю з експертками та експертами, зібраних у межах проєкту «МІСТО І ВІЙНА» (Serіia interv'iu «Eksperтна dumka»), схарактеризуємо основні проблеми галузі на сучасному етапі:

- *Виклики російсько-української війни.* Сучасна війна помітно змінила умови охорони нематеріальної культурної спадщини України, спричинила нові та актуалізувала чимало старих загроз розвитку досліджуваної галузі. Безперечно, є потреба в розробленні дієвих механізмів виявлення, дослідження, збереження та популяризації різноманітних елементів нематеріальної культурної спадщини в умовах війни. Крім того, необхідно створити ефективні механізми відшкодування збитків, завданих російською військовою агресією галузі нематеріальної культурної спадщини України⁷.

⁷ Слід відзначити, що поодинокі спроби аналізу наявних та створення власних механізмів відшкодування збитків, завданих війною галузі нематеріальної культурної спадщини України, почали здійснюватися після повномасштабного російського військового вторгнення в Україну. Наприклад, ГО «Культурний діалог» у партнерстві з Українським центром культурних досліджень протягом 2023–2024 рр. працюють над проєктом «Удосконалення методики оцінки втрат у сфері культури та креативних індустрій унаслідок військової агресії росії проти України» (UTsKD z partneramy pratsiue nad metodykamy otsinky zbytkiv u kulturi). Також слід звернути увагу на методику визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією російської федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності, розроблену Міністерством економіки України та Фондом державного майна (Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy ta Fondu derzhavnoho majna Ukrainy). Важливе значення для фіксації та оцінки втрат, завданих російсько-українською війною галузі культури, мають різноманітні дослідницькі ініціативи, зокрема проєкт «Росія заплатить», що з початку повномасштабного російського військового вторгнення в Україну реалізується KSE Institute (аналітичний центр при Київській школі економіки) спільно з Офісом Президента України, Міністерством економіки, Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерством інфраструктури України, Міністерством розвитку громад та територій України («Rosіia zaplatyt!»).

- *Відсутність державної програми розвитку нематеріальної культурної спадщини з відповідним фінансуванням*⁸. Слід враховувати, що галузь нематеріальної культурної спадщини не є пріоритетною для державного та приватного інвестування в умовах війни. Одним із можливих рішень може стати розроблення державної програми розвитку галузі⁹, у межах якої можна визначити як першочергові завдання, так і запропонувати довгострокову стратегію охорони нематеріальної культурної спадщини України.
- *Проблеми адаптації законодавства України до міжнародних норм*. Відмінність між національним законодавством та міжнародними нормами в галузі нематеріальної культурної спадщини є поширеною проблемою для багатьох країн. Наприклад, Лукас Ліксінські наголошує, що зазначена проблема, зокрема, стосується питань інтелектуальної власності та випадків незаконного привласнення спадщини (Lixinski 2013, 237). Зрештою, важливим стає визначення того, кому належить нематеріальна культурна спадщина, відповідно чи є вона об'єктом інтелектуальної власності (private intellectual property), чи об'єктом суспільного надбання (public domain). Безпосередньо з цим пов'язані питання комодифікації та комерціалізації нематеріальної культурної спадщини, що може забезпечити довгострокову фінансову підтримку для охорони різних елементів нематеріальної культурної спадщини.

⁸ Певним винятком є Державна програма охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини на 2004–2008 рр. (Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy), а також регіональні програми розвитку нематеріальної культурної спадщини, часто позбавлені певної конкретики та необхідного фінансування.

⁹ У лютому 2024 р. т. в. о. міністра культури та інформаційної політики Ростислав Карандєєв визнав необхідність посилити нормативне регулювання галузі охорони нематеріальною культурною спадщиною, а також розробити та ухвалити відповідні законопроект і загальнодержавну програму розвитку галузі. Крім того, він зауважив, що потрібно «інституціоналізувати» галузь, створивши профільну державну установу з питань нематеріальної культурної спадщини (V Ukraini rozrobliat' derzhprohramu rozvytku nematerial'noi kul'turnoi spadshchynu).

- *Проблеми формування кадрового потенціалу в галузі нематеріальної культурної спадщини.* Насамперед в умовах війни важливим завданням є збереження кадрів і залучення молоді до охорони нематеріальної культурної спадщини України. Вочевидь, довгостроковий негативний вплив на професійну (пере)підготовку фахівців у досліджуваній галузі матиме сучасна освітня криза в країні, зокрема спричинена пандемією COVID-19 та російсько-українською війною (Osvita i nauka Ukrainy). Слід також враховувати, що формування кадрового потенціалу в галузі нематеріальної культурної спадщини передбачає залучення фахівців різного профілю, зокрема дотичних до питань конструювання національної та локальної ідентичності, забезпечення сталого розвитку спільнот та територій, розвитку туризму, використання сучасних цифрових технологій тощо.
- *Проблеми медіатизації нематеріальної культурної спадщини.* Очевидно, що в умовах війни постає необхідність впровадження нових форм популяризації нематеріальної культурної спадщини, оскільки проведення масових заходів (фестивалів, виставок, майстер-класів тощо) подекуди стає небезпечним та навіть неможливим¹⁰. Особливого значення, зокрема, набуває медіатизація нематеріальної культурної спадщини. Наприклад, сьогодні є чимало цифрових проєктів, присвячених нематеріальній культурній спадщині України (зокрема проєкти «Автентична Україна», «Нематеріальна культурна спадщина в документних джерелах», «Цифровий архів фольклору

¹⁰ 2023 р. було оприлюднено результати дослідження «Вплив війни на показники діяльності креативних індустрій у 2021–2022 роках», проведеного Українським центром культурних досліджень і Міністерством культури та інформаційної політики України. Аналіз охопив такі показники, як-то кількість підприємств і зайнятих працівників у галузі креативних індустрій, задекларований дохід і реалізована продукція, податкові надходження та міжнародна торгівля креативними послугами. Згідно результатів дослідження 2022 р. задекларований обсяг доходу креативних підприємств впав на 47,8 %, а податкові надходження до бюджету — на 47,3 %. Утім, того ж року експорт креативних послуг України склав 41,1 % від загального обсягу експорту послуг (2021 р. — 30,1 %) (Statystyczny ohliad).

Слобожанщини та Полтавщини», «KOZAMEDIA», розділ «Традиції» проекту «Ukraïner», промокампанія «Етніка: українські народні художні промисли» тощо). Переважно вони були ініційовані різноманітними громадськими організаціями та мають міжнародне грантове фінансування. Лише поодинокі цифрові проекти отримують державну фінансову підтримку (показовим прикладом слугують проекти в межах грантових програм Українського культурного фонду) (Arkhiv proektiv UKF). Серед державних інституцій, які визначають механізми популяризації нематеріальної культурної спадщини сьогодні, слід насамперед назвати Міністерство культури та інформаційної політики України та Український центр культурних досліджень. Наприклад, за їх ініціативи 2018 р. було створено Віртуальний музей нематеріальної культурної спадщини, щоби «сприяти охороні нематеріальної культурної спадщини України, об'єднуючи широке коло зацікавлених гравців, підвищуючи обізнаність про живу спадщину, підтримуючи процеси оцифрування та діджиталізації нематеріальної культурної спадщини» (Virtual'nyj muzej nematerial'noi kul'turnoi spadschyny). Водночас показово, що на сайті віртуального музею міститься опис лише 15 елементів нематеріальної культурної спадщини, хоча до Національного переліку сьогодні включено 97 елементів.

Насамкінець слід відзначити, що окреслений перелік проблем розвитку галузі охорони нематеріальної культурної спадщини України може бути значно розширений, оскільки кожна із зазначених проблем багатоаспектна, а всі вони взаємопов'язані. Враховуючи це, важливим є комплексний підхід до вирішення актуальних проблем розвитку досліджуваної галузі. Слід визнати, що загалом вона виявилася недостатньо підготовленою до викликів російсько-української війни. Очевидно, що, попри посилення суспільного інтересу до нематеріальної культурної спадщини України, ця галузь все ще потребує особливої уваги експертного середовища. Поповнення Національного переліку та світових списків новими елементами нематеріальної культурної

спадщини України не може бути кінцевою метою, натомість може слугувати основою для забезпечення міжкультурного діалогу, сталого розвитку, збереження культурного різноманіття, конструювання локальної та національної ідентичності тощо. Важливим є створення національної стратегії з охорони нематеріальної спадщини з відповідним фінансуванням та активне залучення до цього процесу локальних спільнот. Значні трансформаційні процеси потребують формування коаліції експертів, які зможуть сприяти створенню нових (більш дієвих) принципів та механізмів роботи з нематеріальною культурною спадщиною України.

Список джерел та літератури / References

1987 ob'ektiv kul'turnoi infrastruktury zaznaly poshkodzen' chy rujnuvan' cherez rosijs'ku ahresiiu. *Ministerstvo kul'tury ta informatsijnoi polityky Ukrainy*, 2 travnia 2024, <https://mcip.gov.ua/news/1987-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-zaznaly-poshkodzen-chy-rujnuvan-cherez-rosijsku-agresiyu/>. Data perehliadu: 30 travnia 2024. (In Ukrainian)

1987 об'єктів культурної інфраструктури зазнали пошкоджень чи руйнувань через російську агресію. *Міністерство культури та інформаційної політики України*, 2 травня 2024, <https://mcip.gov.ua/news/1987-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-zaznaly-poshkodzen-chy-rujnuvan-cherez-rosijsku-agresiyu/>. Дата перегляду: 30 травня 2024.

Aikawa-Faure, N. From the Proclamation of Masterpieces to the *Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage*. In: L. Smith, N. Akagawa (eds.), *Intangible Heritage*. London and New York, 2009, pp. 13-44.

Arkhiv proektiv UKF. *Ukrains'kyj kul'turnyj fond*, <https://ucf.in.ua/archive>. Data perehliadu: 30 travnia 2024. (In Ukrainian)

Архів проєктів УКФ. *Український культурний фонд*, <https://ucf.in.ua/archive>. Дата перегляду: 30 травня 2024.

«Borsch nash». YuNESKO vyznav borsch ukrains'kym. *BBC News Ukraina*, 1 lyupnia 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-62008936>. Data perehliadu: 30 travnia 2024. (In Ukrainian)

«Борщ наш». ЮНЕСКО визнав борщ українським. *BBC News Україна*, 1 липня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-62008936>. Дата перегляду: 30 травня 2024.

Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of Good Safeguarding Practices. *UNESCO Intangible Cultural Heritage*, <https://ich.unesco.org/en/lists>. Accessed: 22 May, 2024.

Cherez rosij'sku ahresiiu v Ukraini postrazhdalo 1062 pam'iatky kul'turnoi spadshchyny. *Ministerstvo kul'tury ta informatsijnoi polityky Ukrainy*, 6 travnia 2024, <https://mcip.gov.ua/news/cherez-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdalo-1062-pamyatky-kulturnoyi-spadshhyny/>. Data perehliadu: 30 travnia 2024. (In Ukrainian)

Через російську агресію в Україні постраждало 1062 пам'ятки культурної спадщини. *Міністерство культури та інформаційної політики України*, 6 травня 2024, <https://mcip.gov.ua/news/cherez-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdalo-1062-pamyatky-kulturnoyi-spadshhyny/>. Дата перегляду: 30 травня 2024.

Coward, M. *Urbicide: The Politics of Urban Destruction*. London and New York, 2009.

Culture of Ukrainian Borscht Cooking. *UNESCO Intangible Cultural Heritage*, <https://ich.unesco.org/en/USL/culture-of-ukrainian-borscht-cooking-01852>. Accessed: 22 May, 2024.

‘Culture of Ukrainian Borscht Cooking’ Inscribed on the List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding. *UNESCO Intangible Cultural Heritage*, 1 July 2022, <https://ich.unesco.org/en/news/culture-of-ukrainian-borscht-cooking-inscribed-on-the-list-of-intangible-cultural-heritage-in-need-of-urgent-safeguarding-13412>. Accessed: 22 May, 2024.

Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO. *UNESCO*, 22 May 2024, <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco>. Accessed: 23 May 2024.

Evans, E. Bytva za borsch — tak chyj vin naspravdi? *BBC News Ukraina*, 20 zhovtnia 2019, <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-tra-50074767>. Data perehliadu: 30 travnia 2024. (In Ukrainian)

Еванс, Е. Битва за борщ — так чий він насправді? *BBC News Україна*, 20 жовтня 2019, <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-tra-50074767>. Дата перегляду: 30 травня 2024.

HeMo: *Ukrainian Heritage Monitoring Lab*, <https://www.heritage.in.ua/>. Accessed: 22 May, 2024.

Kataloh numizmatychnoi produktsii. *Natsional'nyj bank Ukrainy*, <https://bank.gov.ua/ua/h/numismatic-products/souvenir-coins>. Data perehliadu: 30 travnia 2024. (In Ukrainian)

Каталог нумізматичної продукції. *Національний банк України*, <https://bank.gov.ua/ua/h/numismatic-products/souvenir-coins>. Дата перегляду: 30 травня 2024.

Kil'kist' ukrainsiv ta ikh mihratsiia za kordon cherez viju — doslidzhennia Hromadians'koi merezhi OPORA. *Hromadians'ka merezha OPORA*, 5 lipnia 2023, [https://www.opora.ua.org/viyua/kilkist-ukrayintsiv-ta-yikh-migratsiia-za-kordon-cherez-viinu-doslidzhennia-gromadianskoyi-merezhi-opora-24791#Внутрішньо%20переміщені%20особи%20\(ВПО\)](https://www.opora.ua.org/viyua/kilkist-ukrayintsiv-ta-yikh-migratsiia-za-kordon-cherez-viinu-doslidzhennia-gromadianskoyi-merezhi-opora-24791#Внутрішньо%20переміщені%20особи%20(ВПО)). Data perehliadu: 30 travnia 2024. (In Ukrainian)

Кількість українців та їх міграція за кордон через війну — дослідження Громадянської мережі ОПОРА. *Громадянська мережа ОПОРА*, 5 липня 2023, [https://www.opora.ua.org/viyua/kilkist-ukrayintsiv-ta-yikh-migratsiia-za-kordon-cherez-viinu-doslidzhennia-gromadianskoyi-merezhi-opora-24791#Внутрішньо%20переміщені%20особи%20\(ВПО\)](https://www.opora.ua.org/viyua/kilkist-ukrayintsiv-ta-yikh-migratsiia-za-kordon-cherez-viinu-doslidzhennia-gromadianskoyi-merezhi-opora-24791#Внутрішньо%20переміщені%20особи%20(ВПО)). Дата перегляду: 30 травня 2024.

Kovach, L. Natsional'no-kul'turni tovarystva Ukrainy: suchasnyj stan ta problemy rozvytku. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [Scientific Notes of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethno-National Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine]*, вип. 40, 2008, s. 97–107. (In Ukrainian)

Ковач, Л. Національно-культурні товариства України: сучасний стан та проблеми розвитку. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, вип. 40, 2008, с. 97–107.

Kovalevs'ka, Ye. P'iat' tsikavykh faktiv pro borsch, iakykh vy ne znaly. *BBC News Ukraina*, 11 zhovtnia 2020, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54447232>. Data perehliadu: 30 travnia 2024. (In Ukrainian)

Ковалевська, Є. П'ять цікавих фактів про борщ, яких ви не знали. *BBC News Україна*, 11 жовтня 2020, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54447232>. Дата перегляду: 30 травня 2024.

Kuders'ka, I. O. *Administratyvno-pravove zabezpechennia okhorony nematerial'noi kul'turnoi spadshyny v Ukraini*. Dysertatsiia na zdobuttia stupenia doktora filosofii. Kyiv, 2021. (In Ukrainian)

Кудерська, І. О. *Адміністративно-правове забезпечення охорони нематеріальної культурної спадщини в Україні*. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії. Київ, 2021.

Kul'turni praktyku naseleння Ukrainy: povedinka ta stavlennia. Rezul'taty sotsiolohichnoho opytuvannia. Analitychnyj zvit. *Kyivs'kyj mizhnarodnyj instytut sotsiologii*, liutyj 2023, https://www.kiis.com.ua/materials/news/20230320_d1/UCBI_Culture2023_rpt-UA_fin.pdf. Data perehliadu: 30 travnia 2024. (In Ukrainian)

Культурні практики населення України: поведінка та ставлення. Результати соціологічного опитування. Аналітичний звіт. *Київський міжнародний інститут соціології*, лютий 2023, https://www.kiis.com.ua/materials/news/20230320_d1/UCBI_Culture2023_rpt-UA_fin.pdf. Дата перегляду: 30 травня 2024.

Kunys'kyj, O., Chajkovs'ka, V. Ukrains'kyj borsch vnesly do kul'turnoi spadschyny YuNESKO. *Deutsche Welle*, 1 lypnia 2022, <https://www.dw.com/uk/ukrainskyi-borshch-vnesly-do-kulturnoi-spadshchyny-yunesko/a-62329030>. Data perehliadu: 30 travnia 2024. (In Ukrainian)

Куницький, О., Чайковська, В. Український борщ внесли до культурної спадщини ЮНЕСКО. *Deutsche Welle*, 1 липня 2022, <https://www.dw.com/uk/ukrainskyi-borshch-vnesly-do-kulturnoi-spadshchyny-yunesko/a-62329030>. Дата перегляду: 30 травня 2024.

Lixinski, L. *Intangible Cultural Heritage in International Law*. Oxford, 2013.

МКІР продовжує фіксувати воєнні злочини росіян проти культурної спадщини України. *Uriadovyj portal*, 3 lypnia 2022, <https://www.kmu.gov.ua/news/mkip-prodovzhuye-fiksuvati-voєnni-zlochiny-rosiyan-proti-kulturnoyi-spadshchiny-ukrayini>. Data perehliadu: 20 travnia 2024. (In Ukrainian)

МКІР продовжує фіксувати воєнні злочини росіян проти культурної спадщини України. *Урядовий портал*, 3 липня 2022, <https://www.kmu.gov.ua/news/mkip-prodovzhuye-fiksuvati-voєnni-zlochiny-rosiyan-proti-kulturnoyi-spadshchiny-ukrayini>. Дата перегляду: 20 травня 2024.

Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy ta Fondu derzhavnoho majna Ukrainy «Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia shkody ta obsiahu zbytkiv, zavdanykh pidpriemstvam, ustanovam ta orhanizatsiiam usikh form vlasnosti vnaslidok znyschennia ta poshkodzhennia ikh majna u зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також урешченій вигоди від неможливості чы перешкод у провадженні господарської діяльності» від 18.10.2022 no. 3904/1223. *Verkhovna Rada Ukrainy*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1522-22#Text>. Data perehliadu: 30 travnia 2024. (In Ukrainian)

Наказ Міністерства економіки України та Фонду державного майна України «Про затвердження Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упушеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності» від 18.10.2022 № 3904/1223. *Верховна Рада України*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1522-22#Text>. Дата перегляду: 30 травня 2024.

Nakaz Ministerstva kultury ta informatsijnoi polityky Ukrainy «Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia Natsional'noho pereliku elementiv nematerial'noi kul'turnoi spadschyny Ukrainy» від 25.08.2023 no. 449. *Verkhovna Rada Ukrainy*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1718-23#n7>. Data perehliadu: 10 travnia 2024. (In Ukrainian)

Наказ Міністерства культури та інформаційної політики України «Про затвердження Порядку ведення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України» від 25.08.2023 № 449. *Верховна Рада України*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1718-23#n7>. Дата перегляду: 10 травня 2024.

Nakaz Ministerstva kul'tury Ukrainy «Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia Natsional'noho pereliku elementiv nematerial'noi kul'turnoi spadshchyny Ukrainy» vid 11.12.2017 no. 1319. *Verkhovna Rada Ukrainy*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0020-18#Text>. Data perehliadu: 10 travnia 2024. (In Ukrainian)

Наказ Міністерства культури України «Про затвердження Порядку ведення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України» від 11.12.2017 № 1319. *Верховна Рада України*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0020-18#Text>. Дата перегляду: 10 травня 2024.

Nakaz Ministerstva kul'tury Ukrainy «Pro zatverdzhennia prymirnoho zrazka formy oblikovoi kartky ob'ekta (elementa) nematerial'noi kul'turnoi spadshchyny Ukrainy ta vyznachennia ob'ektiv nematerial'noi kul'turnoi spadshchyny Ukrainy» vid 14.12.2012 no. 1521. *Verkhovna Rada Ukrainy*, <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1521734-12#n3>. Data perehliadu: 10 travnia 2024. (In Ukrainian)

Наказ Міністерства культури України «Про затвердження примірного зразка форми облікової картки об'єкта (елемента) нематеріальної культурної спадщини України та визначення об'єктів нематеріальної культурної спадщини України» від 14.12.2012 № 1521. *Верховна Рада України*, <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1521734-12#n3>. Дата перегляду: 10 травня 2024.

Nematerial'na kul'turna spadshchyna. *Ministerstvo kul'tury ta informatsijnoi polityky Ukrainy*, <https://mcip.gov.ua/kulturna-spadshchyna/natsionalnyu-perelik-elementiv-nematerialnoi-kulturnoi-spadshchyny-ukrainy/>. Data perehliadu: 30 travnia 2024. (In Ukrainian)

Нематеріальна культурна спадщина. *Міністерство культури та інформаційної політики України*, <https://mcip.gov.ua/kulturna-spadshchyna/natsionalnyu-perelik-elementiv-nematerialnoi-kulturnoi-spadshchyny-ukrainy/>. Дата перегляду: 30 травня 2024.

Nora, P. L'avènement mondial de la mémoire. *Eurozine*, 19 April 2002, <https://www.eurozine.com/lavenement-mondial-de-la-memoire/>. Accessed: 22 May. 2024.

Osvita i nauka Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Informatsijno-analitychnyj zbirnyk. Kyiv, 2023. (In Ukrainian)

Osvita i nauka Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Informatsijno-analitychnyj zbirnyk. Київ, 2023.

Posokhov, S. I. Istorychna lehitymatsiia iak napriam diial'nosti natsional'no-kul'turnykh tovarystv (na materialakh velykykh mist Pivdenno-Skhidnoi Ukrainy). *Ideology and Politics Journal*, вип. 2 (21), 2022, s. 57–88. DOI: <https://www.doi.org/10.36169/2227-6068.2022.02.00004>. (In Ukrainian)

Посохов, С. І. Исторична легітимація як напрям діяльності національно-культурних товариств (на матеріалах великих міст Південно-Східної України). *Ideology and Politics Journal*, вип. 2 (21), 2022, с. 57–88. DOI: <https://www.doi.org/10.36169/2227-6068.2022.02.00004>

Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy okhorony ta zberezhennia nematerial'noi kul'turnoi spadschyny na 2004–2008 roku» vid 23.12.2004 no. 1732. *Verkhovna Rada Ukrainy*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1732-2004-%D0%BF#Text>. Data perehliadu: 30 travnia 2024. (In Ukrainian)

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини на 2004–2008 роки» від 23.12.2004 № 1732. *Верховна Рада України*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1732-2004-%D0%BF#Text>. Дата перегляду: 30 травня 2024.

Rachkov, Ye. Znyschennia, zberezhennia ta pereosmyslennia mis'koi kul'turnoi spadschyny Ukrainy pid chas rosij's'ko-ukrains'koi vijny. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia «Istoriia» [The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History]*, вур. 62, 2022, с. 12–48. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-62-01>. (In Ukrainian)

Рачков, Є. Знищення, збереження та переосмислення міської культурної спадщини України під час російсько-української війни. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, вип. 62, 2022, с. 12–48. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-62-01>.

«Rosiia zaplatyt'». *Kyiv's'ka shkola ekonomiky*, <https://kse.ua/ua/russia-will-pay/>. Data perehliadu: 30 travnia 2024. (In Ukrainian)

«Росія заплатить». *Київська школа економіки*, <https://kse.ua/ua/russia-will-pay/>. Дата перегляду: 30 травня 2024.

Seriia interv'iu «Ekspertna dumka». Proiekt «MISTO I VIJNA». *CityFace*, <https://cityface.org.ua/interviews>. Data perehliadu: 30 travnia 2024. (In Ukrainian)

Серія інтерв'ю «Експертна думка». Проєкт «МІСТО І ВІЙНА». *CityFace*, <https://cityface.org.ua/interviews>. Дата перегляду: 30 травня 2024.

Smith, L., Akagawa, N. Introduction. In: L. Smith, N. Akagawa (eds.), *Intangible Heritage*. London and New York, 2009, pp. 1–9.

Statystychnyj ohliad «Vplyv vijny na pokaznyky diial'nosti kreatyvnykh industrij u 2021–2022 rokakh». *Ukrains'kyj tsentr kul'turnykh doslidzen'*, <https://uccs.org.ua/statystychnyj-ohliad-vplyv-vijny-na-pokaznyky-diial'nosti-kreatyvnykh-industrij-u-2021-2022-rokakh/>. Data perehliadu: 30 travnia 2024. (In Ukrainian)

Статистичний огляд «Вплив війни на показники діяльності креативних індустрій у 2021–2022 роках». *Український центр культурних досліджень*, <https://uccs.org.ua/statystychnyj-ohliad-vplyv-vijny-na-pokaznyky-diialnosti-kreatyvnykh-industrij-u-2021-2022-rokakh/>. Дата перегляду: 30 травня 2024.

Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. *UNESCO Intangible Cultural Heritage*, <https://ich.unesco.org/en/convention>. Accessed: 22 May, 2024.

U chas vijny kul'tura maie navit' bil'she znachennia, nizh u chas myru — Volodymyr Zelens'kyj na vruchenni Natsional'noi premii imeni Tarasa Shevchenka. *Ofis Prezidenta Ukrainy*, 9 bereznia 2024, <https://www.president.gov.ua/news/u-chas-vijni-kultura-maye-navit-bilshe-znachennya-nizh-u-cha-89613>. Data perehliadu: 30 travnia 2024. (In Ukrainian)
У час війни культура має навіть більше значення, ніж у час миру — Володимир Зеленський на врученні Національної премії імені Тараса Шевченка. *Офіс Президента України*, 9 березня 2024, <https://www.president.gov.ua/news/u-chas-vijni-kultura-maye-navit-bilshe-znachennya-nizh-u-cha-89613>. Дата перегляду: 30 травня 2024.

Ukraina z chasiv Druhoi svitovoi vijny ne stykalasia z takim masshtabom zlochyniv proty kul'turnoi spadshchyny, — Kateryna Chuieva. *Uriadovyy portal*, 26 serpnia 2022, <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-z-chasiv-druhoi-svitovoi-viiny-ne-stykalasia-z-takym-masshtabom-zlochyniv-proty-kul'turnoi-spadshchyny-kateryna-chuieva>. Data perehliadu: 20 travnia 2024. (In Ukrainian)

Україна з часів Другої світової війни не стикалася з таким масштабом злочинів проти культурної спадщини, — Катерина Чуєва. *Урядовий портал*, 26 серпня 2022, <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-z-chasiv-druhoi-svitovoi-viiny-ne-stykalasia-z-takym-masshtabom-zlochyniv-proty-kul'turnoi-spadshchyny-kateryna-chuieva>. Дата перегляду: 20 травня 2024.

UTsKD z partneramy pratsiuie nad metodykamy otsinky zbytkiv u kul'turi. *Ukrains'kyj tsentr kul'turnykh doslidzhen'*, <https://uccs.org.ua/metodyky-otsinky-vtrat-u-sferi-kulturny-ta-kreatyvnykh-industrij-vnaslidok-vijskovo-ahresii-rosii-proty-ukrainy/>. Data perehliadu: 30 travnia 2024. (In Ukrainian)

УЦКД з партнерами працює над методиками оцінки збитків у культурі. *Український центр культурних досліджень*, <https://uccs.org.ua/metodyky-otsinky-vtrat-u-sferi-kulturny-ta-kreatyvnykh-industrij-vnaslidok-vijskovo-ahresii-rosii-proty-ukrainy/>. Дата перегляду: 30 травня 2024.

V Ukraini rozrobliat' derzhprohramu rozvytku nematerial'noi kul'turnoi spadshchyny. *Ministerstvo kul'tury ta informatsijnoi polityky Ukrainy*, 7 liutoho 2024, <https://mcip.gov.ua/news/v-ukrayini-rozroblyat-derzhprogramu-rozvytku-nematerialnoyi-kulturnoyi-spadshhyny/>. Data perehliadu: 30 travnia 2024. (In Ukrainian)

В Україні розроблять держпрограму розвитку нематеріальної культурної спадщини. *Міністерство культури та інформаційної політики України*, 7 лютого 2024, <https://mcp.gov.ua/news/v-ukrayini-rozroblyat-derzhprogramu-rozvytku-nematerialnoyi-kulturnoyi-spadshhynu/>. Дата перегляду: 30 травня 2024.

Virtual'nyj muzej nematerial'noi kul'turnoi spadschyny, <https://virtmuseum.uccs.org.ua/ua>. Дата перегляду: 30 травня 2024. (In Ukrainian)

Віртуальний музей нематеріальної культурної спадщини, <https://virtmuseum.uccs.org.ua/ua>. Дата перегляду: 30 травня 2024.

Vseukrains'kyj perepys naseleння 2001, <https://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/>. Дата перегляду: 15 січня 2024. (In Ukrainian)

Всеукраїнський перепис населення 2001, <https://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/>. Дата перегляду: 15 січня 2024.

Zakon Ukrainy «Pro korinni narody Ukrainy». *Verkhovna Rada Ukrainy*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text>. Дата перегляду: 30 травня 2024. (In Ukrainian)

Закон України «Про корінні народи України». *Верховна Рада України*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text>. Дата перегляду: 30 травня 2024.

Yevhen Rachkov

Candidate of History, Associate Professor

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: yevhen.rachkov@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8506-0162>

PROBLEMS OF THE PRESERVATION, MANAGEMENT, AND POPULARIZATION OF THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE IN WARTIME

The article discusses pressing problems of the protection of Ukraine's intangible cultural heritage during the ongoing Russo-Ukrainian War. Such problems include, but are not limited to: lack of effective mechanisms for the identification, study, preservation, management, and popularization of various elements of intangible cultural heritage in wartime conditions; lack of a national strategy for protection of intangible cultural heritage in wartime; discrepancies between national legislation and international norms regarding protection of intangible cultural heritage; absence

of a mechanism for compensation for damages caused by Russian military aggression in this sphere; insufficiently close cooperation between communities, relevant government bodies, and international institutions; limited use of new forms of popularization of intangible cultural heritage, such as mediatization. The author notes that interest on the part of Ukrainian society and the international public towards Ukraine's intangible cultural heritage is currently growing, accompanied by a rethinking of this heritage within the framework of the national policy of decolonization. An illustrative example is the so-called 'battle for borscht', one of the results of which was the inclusion of the culture of making Ukrainian borscht in the National List of Elements of the Intangible Cultural Heritage of Ukraine and the world-wide List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding. It is stressed that the industry of protection of Ukraine's intangible cultural heritage, developed along the lines set by the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, has generally proven ill-prepared for the challenges of the Russo-Ukrainian War. Without a doubt, the industry is in need of close expert attention. In particular, the wartime situation calls for bringing together a coalition of experts that could help develop more effective principles and mechanisms for the protection of Ukraine's intangible cultural heritage.

Keywords: intangible cultural heritage, Russo-Ukrainian War, Ukraine.

Текст надійшов до редакції 25.03.2024.

The text was received by the editors 25.03.2024.

Текст затверджено до друку 10.06.2024.

The text is recommended for printing 10.06.2024.